

Dinsel kitapların "Eşref-i Mahjûkat", yani yaratıkların en şerefli dedikleri ve biyologların da eski deyimle "Hayvan-ı Natık", yani konuşan hayvan diye tanımladıkları insanoğlunun, iki milyon yıldan beri yeryüzünde yaşadığını bilginler söylemektedirler. Yine bilginler dünyamızın 3 milyar yıldan beri var olduğunu tahmin etmektedir. Şu halde dünyamızın insanla birlikte öteki canlıların da yaşamasına elverişli duruma gelmesi için aradan 2 milyar ve 998 milyon yıl gibi tasavvuru güç uzun bir sürenin geçmesi gerekmiştir. Bu uzun süre içinde başlangıçta "Kaos" durumunda, yani biçim almamış ve karma karışık bir kitle olan dünyamız, zamanla "Kosmos" durumuna gelmiş, yani muntazam bir biçim almıştır.

Insanoğlunun var olduğu tahmin edilen 2 milyon yıl içinde ne gibi dönemler geçirdiğini, ne kadar uzun süre ilkel bir yaşam sürdürdüğünü tahmin etmek güç olmasa gerekir. Çeşitli dönemlere ayrılan buzul çağı; eski, orta ve genç taş çağlarıyla bakır, tunç ve demir çağlarını da arkada bırakan insanoğlu, bu çağlar içinde uygarlığın ilk basamaklarına ulaşmış, doğanın dehşet verici ve olağanüstü saydığı kuvvetleri karşısında şaşırarak bu kuvvetlerin her biri için birer tanrı tasavvur etmiş ve örneğin güneş tanrısı, gök tanrısı, deniz tanrısı, ateş tanrısı vb. bir çok tanrılara taparak doğa kuvvetleri karşısında bu tanrılardan yardım ummuştur.

Fakat çok uzun sürelerden sonra olsa dahi, insanoğlu yaratıcılığı, buluş kudreti ve zekâsı sayesinde uygarlığın çeşitli basamaklarını aşarak nihayet bugünkü uzay çağına gelmiştir. Bu arada insanoğlunun ilk uygarlık basamağına erişebilmesi için gerekli koşullardan biri olan **ateşi** keşfetmiş olması gerekir. Aslında ilk zamanlar insanlar ateşi bir düşman olarak görmüşler ve bir felâket unsuru saymışlardır. Hatta Xenophon (M.Ö. 400) dahi yıldırımını "Zeus'un Ateşi" olarak tanımlamıştır.

Eski Yunan mitolojisine göre ateşi insanoğluna Promete hediye etmiştir. Promete, ateşten yoksun insanoğluna acımış ve bir gün Zeus'un dünyaya gönderdiği yıldırımlardan bir demet ateşi, Zeus'un haberi olmadan, ateş çiçeğinin (Narteks) arasına saklayıp insanoğluna vermiştir. Buna çok kızan Zeus'un cezası müthiş olmuş ve Promete'yi Kafkas dağlarının tepesinde bir kayaya zincirleyip ona bir kartalı musallat etmiş ve bu kartal her gün Promete'nin ciğerlerini gagalar dururmuş, öyle ki her gün tazelenen ciğerlerini yine gagalatırmış (1). Mitoloji belki de ateşi insanların yıldırımın yaptığı bir yangından almış olacaklarını anlatmak istemiştir.

Ancak bilginlere göre ateşin keşfi M.Ö. 300 bin yıl önce Çin'de olmuş, 100 - 200 bin yıllar arasında da Avrupa'da ateşten yararlanılmıştır. Bilginler insanların çakmak taşlarını birbirine vurarak, ya da bu taşlardan balta gibi araçlar yaparken, yahut çakmak taşına ağaç delmek için kullanırken çıkan kıvılcımlardan ateşi keşfettiklerini sanmaktadırlar (2). Başka bir olasılık da, iki odunu birbirine sürterek kızışma ile ateşin keşfedilmiş olduğudur.

Ateşin keşfi, insan yaşamında büyük bir aşama olmuştur. O zamana kadar insan ile hayvanların beslenme biçimi arasında bir fark yok iken ve avladığı hayvanı ve doğada bulduğu bitkisel besinleri çiğ olarak yerken, ateşin bulunmasıyla insanlar artık besin maddelerini taştan yaptıkları kaba saba tabak ve çanaklarda kavurarak, pişirerek, kaynatarak, ya da kızartarak yemek haline getirmişler ve böylece hayvanlardan farklı bir beslenme yöntemi uygulamışlardır.

Antropolog Boneman'a göre (3) sosyal yaşam bakımından insanlar ilk dönemlerde 20 - 40 kişilik kümeler halinde yaşarlardı ve bu kümeler daha fazla değildi, zira fazlasını beslemek olanaklı yoktu. Yine ilk dönemlerde kadın ve erkek eşit idiler, yani erkeğin kadın üzerinde egemenliği yoktu. Hatta erkeğin önemi de fazla değildi ve veraset hakkı kadında idi. Gariptir ki her iki cins de, kadının çocuk yapabileceği kanısında idiler. Fakat vakti ki kadın ile erkek organları arasında bir ayrıcalık olduğu, daha doğrusu çocuk yapmak için mutlaka erkeğe ihtiyaç bulunduğu anlaşılınca, roller değişti ve erkeğin kadın üzerine egemenliği başlamış oldu.

Bu dönemden itibaren iş bölümü başlamış ve kadın erkekten önce çapa ve iği icad ederek toplumun yaşamına yardımcı olurken, o zamana kadar avcı olan erkek de hayvanı evcilleştirmiş ve **sapanı** icad etmiş oldu. Böylece erkek, bu buluşlarıyla daha aktif olmaya başlamış, insan öldürmek için silâh yapmayı da öğrenerek bir kelime ile savaşa başlamıştır.

ENEN YARATIK

Prof. Dr. Arif AKMAN

İnsan yaşamında büyük bir aşama da **tekerleğin** icadıdır ki bu da Sümerler'de olmuştur (4). Tekerek insan yaşamında ve uygarlığın gelişmesinde büyük bir ilerlemeyi sağlamış ve araba kullanmak mümkün olmuştur ki bu da kızaktan daha fazla ve çabuk hareket kabiliyetini sağladığı gibi bir savaş aracı da olmuştur.

Tekerlekte olduğu gibi sapanı da Sümerler bulmuştur. Sapanın keşfini Borneman uygarlık bakımından Einstein'ın relativite teorisinden daha önemli saymaktadır (3). Sümerler'in sapanı ile sonrakilerinin hemen hemen aynı olduğu röliyeflerden anlaşılmaktadır. Aradaki fark belki de uç demirinden ibaret olsa gerektir.

Bu arada araba ve sapanın kullanılması için çeki kuvveti olarak hayvanın evcil duruma getirilmiş olması gerekir ki, bu da M.Ö. 9 bin yıllarında olmuştur (5). Hayvanlardan ilk önce keçi, koyun ve domuz; daha sonraları ise, yani M.Ö. 5.500 yıllarında bu sayılanlardan başka sığır ve köpek de evcil duruma getirilmişlerdir. Cözt'e göre (6) ise ilk evcilleştirilen hayvan köpek olmuştur. Ancak devenin evcilleştirilmesi daha sonraları, yani M.Ö. 2 bin yıllarının sonlarına doğru olmuştur (6).

Uygarlığın beşiği sayılan Sümer'de Fırat ve Dicle'den kanallar açılarak, bugün de izleri görülen çok ileri ve geniş bir sulama tekniği geliştirilmiş ve öyle ki o dönemlerde Mezopotamya dünyanın "Bugday Anbarı" durumuna gelmiş bulunuyordu. Kaldı ki Sümerler'de astronomi, astroloji ve matematik bilimleri çok ilerlemişti. Yıldızların belli yasalar altında seyrettiklerini, günü 12'ye bölerek bugünkü saat taksiminin temelini atanlar ve **çivi yazısını** bulanlar da Sümerler olmuştur.

Sümer - Babil - Asur uygarlıklarını içine alan Mezopotamya, uygarlık döneminin çok yetenekli bir hükümdarı olan ve 43 yıl saltanat sürüp tarihin ilk yasa kurucusu olarak sayılan Hammurabi (M.Ö. 1912 - 1955), Basra Körfezine kadar kanallar açtığı gibi, zamanında ticaret de çok

gelişmiş bulunuyordu. Bu alış-verişin ilginç bir yönü de Mezopotamyalılar'ın bu ticareti çok canlı ve çok taraflı tutmamalarıdır. O kadar ki Asurlar zamanında Asur Tüccarları Anadolu'nun içlerine kadar sokulmuşlardı.

Eski Mısırlılar da Nil kıyılarını aşır Suriye'nin kuzeyine kadar egemen olmuşlarsa da, aldıkları yerlerde sürekli bir egemenlik düşüncesinde olmamışlardır. Buna karşılık Mezopotamyalılar asker ve tüccar olarak gittikleri yerlere yalnız silâh değil, kültür malzemesi de götürmüşlerdir.

Binlerce yıllar boyunca karanlıklar içinde geçen insanlık tarihi, bir çok belirtiler ve belgelere göre Mezopotamya'da M.Ö. 4 bin, Mısırlılar'da ise M.Ö. 5 bin yıllarında aydınlığa çıkmış ise de, asıl düzenli tarih Mezopotamya'da M.Ö. 2.800; Mısır'da ise M.Ö. 3.200 yıllarında başlamıştır (6). Tarihten önceki dönemlerde Yakındoğu ile Mısır'da göz kamaştırıcı başarılar olmuştur. Hatta Çin ve Hindistan'da uygarlık henüz en alt basamaklara erişmiş iken, Yakındoğu ve Mısır en az bin yıllık bir ilerlemenin eşliğini aşmış bulunuyordu.

Daha elverişli bölgeler varken, neden dolayı uygarlığın ilk önce Yakındoğu ve Mısır'da geliştiğini açıklamak zordur. Gerçekten gerek Mezopotamya'da ve gerekse Mısır'da iklim koşulları pek de elverişli değildi. Zira buralarda iklim koşulları daha M.Ö. 6750 - 9000 yıllarında hemen hemen bugünkü iklim koşullarına yakın bir durum almış bulunuyordu ve yıllık ortalama yağış miktarları 200 milimetre idi. Kaldı ki bu yağış da düzensiz ve daha çok kış aylarındadır. Öteyandan buralarda yaşamış olan insanlar da herhalde başka türlü yaratılmış değillerdi. Öyle anlaşılıyor ki, belki de iklim koşullarının zorlamasıyla, buradaki insanlar arasında, çok erken olarak üstün zekâlı, yaratıcı önderler ve çok yetenekli bilim ve idare adamları yetişmiş olsalar gerektir. Yalnız Mezopotamya ve Mısır'da değil, Anadolu'da da daha neolitik dönemde (M.Ö. 5 bin yıllarında) başlayan düzenli yerleşmelerin bulunduğunu görmektediriz.

Kuşkusuz bu eski uygarlıklar kolay olmamıştır. Mezopotamya'da Sümerler'den başlayarak Sümer - Babil - Asur uygarlıklarında yukarıda sözünü ettiğimiz sulama tekniği uygulanarak tarım geliştirilmiştir. Mezopotamya'da suyun değeri o kadar üstün tutulmuştur ki, örneğin cennetten çıktığına inanılıp 4 kola ayrılan nehirlerden birinin Fırat olduğu inancı egemen olmuştur (4).

Mısırlılar'da da Nil sularından yararlanmak için çok büyük çabalar harcanmıştır. O Mısır ki çölün kenarında bulunmaktadır ve burada genç

taş devrinin başlamasıyla, yani M.Ö. 5000 yıllarında iklim daha da kuraklaşarak bugünküne yakın bir durum almış olduğu bir dönemde, Nil vadisi ile Delta bölgesinde çetin çalışmalarla bataklıklar kurutulmuş, taşan Nil sularının bıraktığı milden yararlanmak için, hatta yükseklere kadar çıkan suları tutmak amacıyla bentler ve göller yaparak nehrin sürüklediği milin buralarda da çökmesi sağlanmış ve toprak, bu sularla doyurulmuş, hatta sonradan bu sular son derece becerikli bir işleme ve belki de sifonlar sistemiyle 4 ay sulamada kullanılmıştır (8).

Tarım ve Besin maddelerine gelince; Mezopotamya'da ilk önce yaban çayır otlarından toplanan tohumlardan yararlanılmış ve bu arada doğanın etkisi ve insan eliyle olan seleksiyonla kültür çeşitleri yetiştirilmiştir. Saptanıldığına göre tarla bitkileri üretilmesine M.Ö. 9 bin yıllarında başlanmış (5) ve ilk önce buğday (Emmer = Kaplica), yani *triticum diccocom* ile iki sıralı ve iri taneli arpa üretilmiş ve daha sonraları değişen iklim koşulları altında 6 sıralı arpa oluşup bu arpa buradan eski dünyaya yayılmıştır.

Buğday ve arpadan sonra da mercimek, bezelye, burçak ve keten yetiştirilmiştir. Tarla bitkilerinin yetiştirilmesine başlanması da yerleşmeyi gerektirdiğinden, insanlar yavaş yavaş göçebelikten kurtularak yerleşmelere doğru gidilmiştir ve şöyle ki M.Ö. 5500 yıllarında köy biçimindeki yerleşmeler daha ileri bir gelişme göstermiştir.

Mezopotamya'da ziraatin ilk geliştiği bölge ise tarihçilerin "Verimli Hilâl" adını verdikleri bölge olup (5) bu bölge de Babil ile Asur'un doğusundaki İran dağlarıyla Amanos dağlarının çevrelediği ve bugünkü Lübnan arasında kalan bölgedir. Buralarda ise daha çok bu hilâlin arasındaki verimli ovalarda ve aynı zamanda yeterli kadar suyun bulunduğu yerlerde tarım gelişmiş ve fakat tarımın asıl daha büyük bir hızla geliştiği bölge, Fırat ile Dicle arasında, yani bugünkü Bağdat ile Basra Körfezine kadar uzanan ova olmuştur.

Ancak o çağlarda Basra Körfezi de bugünkünden çok yukarılarda bulunuyordu. Zira Tevrat'a göre İbrahim'in doğum yeri ve Sümerler'in başkenti olan Ur kenti, bundan 4000 yıl önce bir kıyı kenti idi. Bugün ise Ur'un harabeleri Basra Körfezinden 200 kilometre içeride kalmış bulunmaktadır (4).

Eski Mısır'a gelince; M.Ö. 5000 yıllarında Nil bölgesinin ikliminde büyük değişiklikler olmuş ve kuru bir iklim durumuna gelmiş ve hatta burada hemen hemen bugünkü iklim koşulları oluşmuştur (8). Bu çağda Mısırlılar tarla ziraatına ve

hayvan yetiştirmeye başlamışlardır. Tarım aletleri olarak hasat için yay biçiminde ağaçtan ve ağzları çakmak taşı parçalarıyla takviye edilmiş orak ve yine ağaçtan çapa kullanmışlardır. Bu çapalar Nil'in bıraktığı milin yüzünde oluşan kaymak tabakasını kırmakta kullanılmıştır. Hatta Fravunda, Nil'in taşmasından sonra tarla işlerine başladığı zaman yapılan törenlerde bulunarak çapayı toprağa vurup töreni açmış olurdu (8).

Mısır'da tarla bitkilerinden kaplica ve kara buğday ile kültür buğdayı (*triticum sativum*) ve geniş ölçüde keten ekimi yapılmıştır. Şimdi geniş ölçüde yetiştirilen darı (*Sorgum vulgare*) Eski Mısırlılar'ca bilinmemekte idi. Mısır'da bir kanunla münavebe uygulanır ve Nil vadisi çok verimli olduğundan iki ürün alınır ve buğday ya da arpadan sonra sebze yetiştirilirdi. Bu çağlara ait bulunan tahıl silolarında, bazılarının içinde tahıl taneleri bulunan sepetlere rastlanmış olup bunların içi kille sıvanmış durumdadır.

Hayvanlardan ise sığır, koyun, keçi, domuz yetiştirilmiş ve köpekten yararlanılmıştır. Mısır'da en eski çağlardan itibaren sapan bilinmekte idi. Sapan sığırlar koşulu iki kişi tarafından yönetilir, birisi hayvanları sürer, ötekisi de sapanın kolunu bastırarak sürerdi (8). Mısır'da daha M.Ö. 4240 yıllarında takvim yapılmış ve yıl 360 güne ve 12 aya ayrılmış bulunuyordu, kalan 5 gün de yıl başına eklenirdi. Mevsimler de 3 mevsim olarak, Nil'in taşması, ekim ve hasat olarak mevsimlere ayrılmıştır.

Değerlendirmeye gelince; Mezopotamya'da geniş ölçüde yetiştirilen tahıl ürünleri kuşkusuz besin maddesi olarak başrolü oynamakla birlikte daha M.Ö. 7000 yıllarında geniş ölçüde bira yapılmıştır. İlk önce ev işletmesi olarak gelişen bira yapımı, M.Ö. 3000 yıllarında biracılık büyük bir gelişme göstermiş ve birahanelerde 4000 adede kadar toprak kaplarda bira dizenilmiştir. İşçilerin aynı ödemesinde; her zaman bira da verilmiştir ve şöyle ki tarla işçilerine günde 1 litre adı bira, su dolaplarında ve kanal işlerinde, marangozlukta çalışanlara 1, ücretlilere 2, tapınaklarda hizmet görenlere ve haremdeki kadınlara, saray halkına 3, yüksek memurlara ise günde 5 litre iyi kalitedeki bira verilmekte idi (2).

Bağ - şarap kültürü ise M.Ö. 4000 yıllarında Mezopotamya'da gelişmiş bulunuyordu. Hatta Kliew'e göre (9) M.Ö. 5000 yıllarında Sümerler şarap yapmakta idiler. Burada asma "Yaşam Ağacı" sayılır ve ağaç biçiminde yetiştirilirdi, asmaya da Ges-tin denirdi. Kiş'in (Kisch) 3. sülalesi devrinde (M.Ö. 3000) adı Ku-Bau olan bir şarapçı kadın, kral naibi olmuştur. Daha sonraları

krallardan 1. Sargon da (M.Ö. 2600) kral olmadan önce bağıcılık yapmakta idi (11).

Hammurabi kanunlarında: "Şarap satan kadinların saptanan fiyatın üstünde şarap satmaları yasaktır. Şarap satanlar dükkânlarında gürültü yapan müşterileri yanlarında tutamazlar, bunları yüksek makamlara teslim etmelidirler" gibi hükümler bulunmaktadır (11).

Eski Mısırlılar'da da bağ - şarap kültürü M.Ö. 3600 yıllarında gelişmiş bulunuyordu. Şarap geniş ağızlı küplerde yapılır, bunların tabanı reçine ile sıvanır, ya da kabın içine reçine parçaları atılıp böylece şarabın dayanıklı olmasına çalışılırdı. Küplerin ağızları da bir kil tabakası, ya da reçine ile sıvanıp üzerine de şarabın markası basılırdı (2). Mısırlılar'da şarap kibar tabakanın içkisi idi, halk daha çok bira içerdi. Firavunların sofralarında şarap eksik olmadığı gibi rahiplerle soylu tabaka şaraba aşırı derecede düşküdü. Bira ise ekmeçilikle birlikte yapılırdı.

Hititler'de de bağ - şarap kültürü M.Ö. 2500 yıllarında gelişmiş bulunuyordu (11). Hitit kanunlarında bağ ve şarapla ilgili hükümler bulunmaktadır.

Mezopotamya ve Mısır'ın araplar tarafından alınmasından sonra müslümanlığın şaraba karşı tutumu dolayısıyla buralardaki bağlar, şarap yapılması düşüncesiyle itibardan düşmüştür. Hatta Mısır'da Fatimiler döneminde 996 - 1021 yılları arasında halifelik yapmış olan El Hâkim Biemrillah, şeriat kanunlarına uyulmasını sağlamak düşüncesiyle bağları kökünden söktürmüştür (12). Yine Arapların Endülüs egemenlikleri zamanında Halife II. Hakem bağların 1/3'ünü pekmez yapmak için bırakıp geri kalan bağları söktürmüştür (13).

Bunlara karşılık Osmanlıların Anadolu'ya egemen olmalarından sonra, değil bağları söktürmek, tersine bağlara daha fazla önem verilmiştir. Zira Türkler geldikleri anavatanlarında da bağla-

rın değerini bilmekte idiler. Kuşkusuz dinsel inançlar Türkleri şarap yapmaktan alıkoymuş, fakat Hıristiyan ve Yahudi azınlıklarına —arasıra yasaklanmakla birlikte— şarap yapma izni verilmiştir ve bağ kültürü de Osmanlılar zamanında her zaman teşvik görmüştür. O kadar ki örneğin Fatih'in kanunlarında sulamaya ait hükümler de bağların sulanması ve su nöbetine girmesi de yer almıştır (14).

- (1) Göll, H. 1884. Illustrierte Mytologie, S. 16. Verlag Spamer Leipzig - Berlin.
- (2) Hanssen, E. - Went, W. 1965. Handbuch der Lebensmittelchemie. 1. Band, S. 1 - 17, Springer Verlag Berlin - Heidelberg - New York.
- (3) Stern 1975, No. 43.
- (4) Bamm, P. 1974. Frühe Stätte der Christenheit, S. 164 - 171. Droemer Verlag München.
- (5) Falkenstein, A. 1965. Fischer Weltgeschichte: Die Altorientalischen Geschichte, S. 15 - 26. Fischer Bücherei Frankfurt a/M.
- (6) Goetz, W. 1931. Propyläen Weltgeschichte, 1. Band: Das Erwachen der Menschheit, Einleitung XII - XXVII. Propyläen Verlag Berlin.
- (7) Steindorff, G. 1931. Aynı eser, S. 211 - 218.
- (8) Vercoutter, J. 1965. Fischer Weltgeschichte. Die Altorientalischen Geschichte 1., 2. Band, S. 212. Fischer Bücherei Frankfurt a/M.
- (9) Klieh, H. 1963. Wein und Gesundheit. Meininger Verlag Neustadt.
- (10) Akman, A. 1968. Son Araştırmalara Göre Geçmişte Asma - Şarap Kültürü ve Osmanlılar Zamanında Bu Bakımdan Anadolu. A.Ü. Ziraat Fakültesi Yıllığı, Yıl 18, Fasikül 1., A.Ü. Basımevi.
- (11) Anders, S. 1965. Weinpilgerbuch. Strüder KG. Buchdruckerei Neuwid.
- (12) Brockelmann, G. 1964. İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, 1. Band, 2. baskı (Almancadan çeviren: Neşet Çağatay, A.Ü. Basımevi - Almancası 1945).
- (13) Christoffel, K. 1957. Durch die Zeiten strömt der Wein. Verlag de Gruyter Hamburg.
- (14) Ahmet Refik 1931. Eski İstanbul (1953 - 1839), İstanbul.

● *Baskı rejimi altında mizah bilgiye dönüşür.*

Otto F. BEER

● *Tecrübe okulundan diploma aldığınızı düşündüğünüz zaman başka biri daha yüksek yeni bir kursa ihtiyacınız olduğunu düşünmektedir.*

Mary H. WALDRIP

● *Kişiden kişiye yapılacak küçük bir iyilik bütün insanlık için duyulacak geniş bir sevgiden iyidir.*

Richard DEHMEL